

อาณาเขตของอยุธยาในกฎหมายตราสามดวง*

โยนิโอะ อิชิต

มหาวิทยาลัยเกียวโต

บทความปริทัศน์เรื่องนี้ เก็บความมาจากบทความภาษาญี่ปุ่นของศาสตราจารย์ โยนิโอะ อิชิต แห่งมหาวิทยาลัยเกียวโตซึ่งเขียนขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๑ (และมีชื่อเป็นภาษาอังกฤษว่า Three Texts in the Law of Three Seals Showing the Territories of the Ayutthayan Dynasty)

กล่าวนำ

ในกฎหมายตราสามดวง ได้กล่าวถึงขอบเขตของอาณาจักรอยุธยาอย่างละเอียดซึ่งระบุถึงชื่อเมืองต่าง ๆ ไว้ ๓ ตอนด้วยกัน โดยพื้นฐานแล้วลักษณะการปกครองของอยุธยานั้นหัวเมืองจะถูกปกครองโดยเมืองหลวง ส่วนความเข้มข้นของการปกครองนั้นก็ขึ้นอยู่กับปัจจัยของระยะทางระหว่างหัวเมืองกับเมืองหลวง

อาณาจักรอยุธยา เริ่มต้นจากสมัยของพระรามาธิบดีที่ ๑ ค.ศ. ๑๓๕๑ จนถึงกลางศตวรรษที่ ๑๖ เป็นระยะเวลาประมาณ ๒๐๐ ปี อาณาเขตได้แผ่ขยายไปดังนี้ ทิศเหนือจรดทิศใต้ของแคว้นยูนนาน ทิศใต้จรดแหลมมลายู ทิศตะวันออกสุดที่แม่น้ำโขง ทิศตะวันตกสุดที่แม่น้ำสาละวิน ระบบการปกครองแบบรวมศูนย์ของอยุธยา ต่อพื้นที่อันกว้างใหญ่นี้ คาดว่าเริ่มขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ (ค.ศ. ๑๔๕๔-๑๔๘๘) (หลักฐานส่วนใหญ่ที่นำมาใช้ ได้มาจาก "กฎมณเฑียรบาล" ในกฎหมายตราสามดวงที่จะกล่าวถึงในเอกสาร ค.)

พระบรมไตรโลกนาถ ได้แบ่งการปกครองทั่วประเทศออกเป็น ๓ ส่วน คือ (๑) วงราชธานี (๒) เมืองพระยามหานคร (๓) ประเทศราช เมืองที่อยู่ในวงราชธานีนี้ จะถูกปกครองโดยตรงจาก

* บทความนี้ นายสุจริต คุณธนกรวงศ์ แปลจากต้นฉบับภาษาญี่ปุ่น และนางสาวสุภาภรณ์ จรัสพันธ์ นำมาเรียบเรียงเป็นภาษาไทย

ข้าราชการที่เมืองหลวงส่งออกไป หรือ ข้าราชการที่ได้รับมอบหมายให้รับผิดชอบแทนขุนนางผู้ใหญ่ที่อยู่ในเมืองหลวง สำหรับเมืองในเขตพระยามหานครนั้น จะถูกปกครองโดยเชื้อพระวงศ์ วงศ์เครือญาติของเจ้าเมืองส่วนกลาง หรือส่วนภูมิภาค โดยความเป็นจริงแล้วเมืองเหล่านี้จะอยู่ในฐานะกึ่งอิสระเนื่องจากความไม่สะดวกของการคมนาคม เจ้าเมืองมีหน้าที่ต้องเข้ามาดำนาน้ำพิพัฒน์สัตยาสาบานตน ซึ่งเป็นเครื่องหมายที่สำคัญในการแสดงความจงรักภักดีต่อกษัตริย์อยุธยา ส่วนประเทศราชนั้นมักจะมีเชื้อชาติ (เผ่าพันธุ์) ต่างกับอยุธยา และอำนาจการปกครองของอยุธยาจะอ่อนเนื่องจากระยะทางที่ห่างไกล บางแห่งก็ดูเหมือนว่าจะเป็นประเทศราช แต่เฉพาะในนามเท่านั้น ประเทศราชมีหน้าที่ต้องส่งต้นไม้เงินต้นไม้ทองเข้ามาเป็นเครื่องกำนัลต่ออยุธยาทุก ๆ ๓ ปี ส่วนความสัมพันธ์ด้านอื่น ๆ เบบางเต็มที ยกเว้นในบางครั้งที่มีคำสั่งให้เกณฑ์ไพร่

ในปี ค.ศ. ๑๕๖๙ อยุธยาเสียกรุงแก่พม่า ระบบการปกครองตั้งแต่สมัยพระบรมไตรโลกนาถก็เริ่มเสื่อมคลายลง อยุธยาตกเป็นเมืองขึ้นของพม่าอยู่จนกระทั่งพระนเรศวรทรงกอบกู้เอกราชในปี ๑๕๙๐ พระนเรศวรเสด็จขึ้นเป็นพระเจ้าแผ่นดิน และหลังจากที่ใช้กำลังทหารขับไล่พม่าออกไป ก็ได้กำหนดแบบแผนการปกครองขึ้นใหม่ ทรงยกเลิกเมืองพระยามหานครเสีย และใช้ระบบ

การแบ่งเมืองต่าง ๆ ออกเป็นระดับ จากระดับเอกถึง จัตวา (เอกสารเกี่ยวกับการปกครองส่วนภูมิภาคของพระนเรศวรตามที่ควอริทซ์ เวลส์ ว่าไว้ในหนังสือ การปกครองและการบริหารของไทยสมัยโบราณ, ฉบับ แปล ๒๕๑๙ ได้กล่าวถึงตำแหน่ง “พระโยยการนาทหารหัวเมือง” จะกล่าวต่อไปในเอกสาร ก.)

ในปลายศตวรรษที่ ๑๗ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง หลังการกบฏเมืองนครศรีธรรมราช ปี ๑๖๙๑ ได้มีการแบ่งประเทศออกเป็น ๒ ส่วน คือ ทิศเหนือกับใต้ เพื่อที่จะยกระดับเรื่องการเกณฑ์ไพร่ การปกครองแบบนี้มอบอำนาจการควบคุมหัวเมือง ๒ ภาคไว้กับอัศวมหาเสนาบดี ๒ คน คือ มหาตไทยและกลาโหม (เรื่องนี้เวลส์คาดคะเนตาม “พระธรรมนูญ” ซึ่งจะกล่าวในเอกสาร ข) ภายหลังจากการแบ่งการปกครองประเทศออกเป็นมหาตไทยกับกลาโหม ได้มีการส่งเสริมการค้ากับต่างประเทศ ซึ่งเพิ่มความสำคัญให้กับกรมท่า กรมท่าได้รับผิดชอบปกครองดินแดนตามชายฝั่งอ่าวไทย รูปแบบการปกครองทั่วประเทศได้พัฒนาขึ้นโดยแบ่งกันเป็นสามส่วน คือ มหาตไทย-กลาโหม-กรมท่า และรูปแบบการปกครองแบบนี้ได้ใช้มาจนปลายศตวรรษที่ ๑๙

กฎหมายตราสามดวง รวบรวมขึ้นในปี ค.ศ. ๑๘๐๕ รวบรวมขึ้นโดยใช้กฎหมายอยุธยาเป็นหลัก และรวบรวมขึ้นเพื่อจุดประสงค์ในทางปฏิบัติ เพราะฉะนั้นคาดได้ว่าการรวบรวม

กฎหมายตราสามดวง ในแต่ละครั้งย่อมมีการเปลี่ยนแปลงไปบ้างโดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องเกี่ยวกับขอบเขตของอาณาจักรอยุธยา เพราะรายชื่อเมืองต่าง ๆ มีการเพิ่มและลดอยู่อย่างมาก ดังจะเห็นได้จากการพิจารณาเอกสาร ๓ ส่วนในกฎหมายตราสามดวง คือ (ก) “พระโอยการตำแหน่งนาทหารหัวเมือง” (ข) “พระธรรมนูญ” และ (ค) “กฎมณเฑียรบาล”

ก. พระโอยการตำแหน่งนาทหารหัวเมือง

เมื่อพิจารณาหมวด “พระโอยการตำแหน่งนาทหารหัวเมือง” ในกฎหมายตราสามดวง ได้ระบุถึงระยะเวลาไว้ ๔ แบบ คือ

๑. ปี ๑๒๙๘ (ไม่ระบุศักราชใด)
๒. ปีจอ
๓. ปลายเดือน วันที่ ๑๐ วันอาทิตย์
๔. พระนามของพระมหากษัตริย์ คือ พระบาทสมเด็จพระรามาธิบดีศรีบรมไตรโลกนาถบรมบพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัว

จากการตรวจสอบศักราชของศาสตราจารย์ อธิธิ ลิ้มทองกุล ลงความเห็นว่าจะเป็นที่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ซึ่งตรงกับปี ค.ศ. ๑๔๖๖

รายชื่อเมืองที่ปรากฏใน “พระโอยการตำแหน่งนาทหารหัวเมือง” เมื่อนำมาลงในตารางจะได้ดังนี้

ตารางชื่อเมืองที่ปรากฏใน “พระโอยการตำแหน่งนาทหารหัวเมือง”

เมืองชั้นที่ ๑	๑. พิษณุโลก	๒. นครศรีธรรมราช
เมืองชั้นที่ ๒	๑. สวรรคโลก	๒. สุโขทัย
	๓. กำแพงเพชร	๔. เพชรบูรณ์
	๕. นครราชสีมา	๖. ตะนาว
เมืองชั้นที่ ๓	๑. พิษัย	๒. พิจิตร
	๓. นครสวรรค์	๔. จันทบูรณ์
	๕. ไชยา	๖. พัทลุง
	๗. ชุมพร	

เมืองชั้นที่ ๔	๑. เพชรบุรี	๒. ชัยนาท	๓. อินทร์บุรี
	๔. พรหมบุรี	๕. สิงห์บุรี	๖. ลพบุรี
	๗. สระบุรี	๘. อุทัยธานี	๙. มโนรมย์
	๑๐. อ่างทอง	๑๑. สรรคบุรี	๑๒. กาญจนบุรี
	๑๓. ไทรโยค	๑๔. สุพรรณบุรี	๑๕. ศรีสวัสดิ์
	๑๖. นครชัยศรี	๑๗. ราชบุรี	๑๘. ฉะเชิงเทรา
	๑๙. นครนายก	๒๐. ปราจีนบุรี	๒๑. นนทบุรี
	๒๒. ทำจัน	๒๓. แม่กลอง	๒๔. ปากน้ำ
	๒๕. เมืองชล	๒๖. ปราณบุรี	๒๗. กุย
	๒๘. ระยอง	๒๙. บางละมุง	๓๐. ท่าโรง
	๓๑. บัวชุม	๓๒. ท่าพราน	๓๓. ชัยนาท

เมืองชั้นที่ ๔ นั้นอยู่ในความดูแลของหน่วย
งานทั้ง ๓ คือ กลาโหม มหาดไทย และกรมท่า
ลักษณะการปกครองแบบนี้ดำเนินมาจน สมัยพระ-
บาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแห่งกรุง
รัตนโกสินทร์ จึงได้ยกเลิกไป เมืองชั้นที่ ๔ นี้
ใกล้เคียงกับเมืองหลวง สามารถเดินทางติดต่อได้ใน
ระยะเวลาอันสั้น และส่งข้าราชการไปปกครอง
โดยตรง

ส่วนเขตวงราชธานี มีอาณาเขตกว้าง มี
เมืองหลวงเป็นศูนย์กลาง และหัวเมืองชั้นที่ ๔
ล้อมอยู่ โดยรอบ

ในแบบที่รูปที่ ๑ แสดงให้เห็นถึงเมืองชั้น
ที่ ๔ ในเขตวงราชธานี มีชื่อที่นำสังเกตคือ ที่ตั้ง

ของเมืองเหล่านี้จะอยู่ริมแม่น้ำ หรือทะเล ใน
เขตที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ซึ่งแบ่งออกไปตาม
ลำน้ำต่าง ๆ ดังนี้

๑. ลุ่มแม่น้ำป่าสัก ได้แก่ เมือง สระบุรี
ท่าพราน ชัยบาดาล บัวชุม ท่าโรง (เพชร-
บุรี)

๒. ลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาทางด้านเหนือแบ่ง
เป็น สายลำน้ำเจ้าพระยา ได้แก่ เมืองอ่างทอง
พรหมบุรี สิงห์บุรี ชัยนาท อุทัยธานี มโนรมย์
(นครสวรรค์) สายลำน้ำน้อยได้แก่ อ่างทอง
สรรคบุรี ชัยนาท ส่วนทางใต้ ได้แก่ นนทบุรี
ปากน้ำ

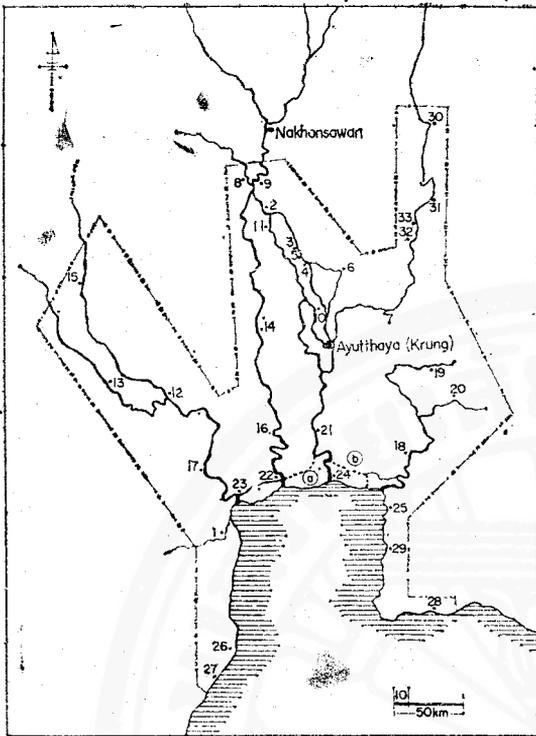

図 1 Wong Ratchathani (畿内) の諸國
 テキスト(A)により作図(番号は前ページの表に対応)

- ㊦ Mahachai 運河 (1645-1723)
- ㊧ Samrong 運河 (1498)

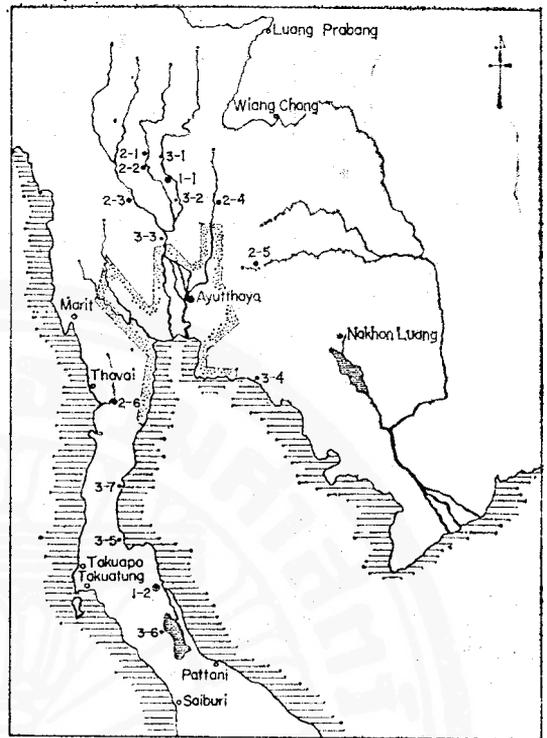

図 2 第1~3級國の所在地

● 首府 ● 第1級國 ・ 第2級國 ・ 第3級國 ○ テキスト(A)に含まれていない諸國 □ 内は畿内 (Wong Ratchathani). 番号は147ページの表に対応する (例1-1は第1級國の1すなわち Phitsanulok)

- ๓. ลุ่มแม่น้ำลพบุรี ได้แก่ ลพบุรี
- ๔. ลุ่มแม่น้ำท่าจีน ได้แก่ ท่าจีน นครชัยศรี สุพรรณบุรี
- ๕. ลุ่มแม่น้ำแม่กลอง ได้แก่ ท่าจีน แม่กลอง ราชบุรี กาญจนบุรี ศรีสวัสดิ์ ไทรโยค
- ๖. ลุ่มแม่น้ำบางปะกง ได้แก่ ฉะเชิงเทรา ปราจีนบุรี นครนายก
- ๗. เขตชายทะเลอ่าวไทย แบ่งเป็นด้านชายฝั่งตะวันออก ได้แก่ ปากน้ำชลบุรี บางละมุง และระยอง ส่วนชายฝั่งด้านตะวันตก ได้แก่ ปากน้ำ เพชรบุรี ปราณบุรี กุย

เมืองในชั้นที่ ๑ เช่น เมืองพิษณุโลกเป็นเมืองที่กำหนดขอบเขตอาณาจักรอยุธยาทางด้านเหนือ มีความสำคัญเปรียบเหมือนเมืองคัมภีร์ทางด้านเหนือ เช่นเดียวกับนครศรีธรรมราชซึ่งอยู่ทางใต้

เมืองในชั้นที่ ๒ และ ๓ นั้นแบ่งออกเป็น ๒ ประเภท คือ

- ๑. เมืองเหนือ
- เมืองสวรรคโลก สุโขทัย กำแพงแสน เพชรบูรณ์ พิษัย พิจิตร นครสวรรค์ เมือง

เหล่านี้มีมาแต่สมัยสุโขทัย แต่เมื่ออยุธยาแผ่อำนาจขึ้นไปเมืองเหล่านี้ก็ได้ตกเป็นเมืองขึ้นไป

การคมนาคมติดต่อระหว่างเมืองเหนือเหล่านี้กับอยุธยาไม่สะดวก เมื่อเปรียบกับเมืองในชั้นที่ ๔ และเมืองทางใต้ เพราะบริเวณตั้งแต่ใต้เมืองนครสวรรค์ลงมาเป็นเขตที่เรียกว่าปากน้ำโพที่เป็นที่รวมของแควต่าง ๆ ของแม่น้ำเจ้าพระยา การคมนาคมติดต่อกับอยุธยาจึงต้องใช้เรือขนาดใหญ่วิ่งทวนน้ำขึ้นมา แต่ในหน้าแล้งจะไม่สะดวก การคมนาคมส่วนใหญ่จึงต้องพึ่งทางบกมากกว่า

๒. เมืองอื่น ๆ

ก. นครราชสีมา มีหน้าที่เช่นเดียวกับเมืองพิษณุโลกทางด้านเหนือ คือดูแลปกครองเมืองต่าง ๆ ในลาว ทางด้านทิศตะวันตกเป็นป่าทึบเรียกว่าดงพญาไฟ มีโรคมาลาเรียชุกชุม จึงเป็นอุปสรรคต่อการคมนาคมติดต่อกับอยุธยา เมืองนี้ ในสมัยรัตนโกสินทร์จัดเป็นเมืองชั้นที่ ๑

ข. เมืองตะนาว เมืองนี้จัดเป็นประตูทาง

เข้าอยุธยาด้านตะวันตกมาแต่โบราณ และได้ตกเป็นเมืองขึ้นของพม่าในปี ค.ศ. ๑๗๖๕

ค. จันทบูรณ์ อยู่ทางด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือของอ่าวไทย มีพรมแดนติดต่อกับกัมพูชา

ง. ไชยา พัทลุง ชุมพร เป็นเมืองที่อยู่ในแหลมมลายู

บ. พระธรรมบุญ

จากศักราชที่ปรากฏใน “พระธรรมบุญ” เมื่อผ่านการตรวจสอบแล้ว ศาสตราจารย์อิชิอิ ลงความเห็น่า ช่วงเวลาที่กล่าวถึงใน “พระธรรมบุญ” เป็นช่วงรัชสมัยของพระเอกาทศรถ คือปี ค.ศ. ๑๗๔๓ และเมื่อพิจารณาชื่อเมืองต่างๆ อาจแบ่งเมืองตามสังกัดเป็นตารางได้ดังนี้ (ตัวเลขในวงเล็บหลังชื่อเมือง แสดงถึงระดับชั้นของเมืองที่ปรากฏในพระไอยการตำแหน่งนายทหารหัวเมือง)

ตารางชื่อเมืองที่ปรากฏในพระธรรมบุญ

ชื่อสังกัด	ชื่อเมือง
มหาดไทย	พิษณุโลก (๑)
	สวรรคโลก (๒)
	กำแพงเพชร (๒)
	พิชัย (๓)
	พิจิตร (๓)
	มโนรมย์ (๔)
	สุโขทัย (๒)
	นครราชสีมา (๒)
	นครสวรรค์ (๓)
	เพชรบูรณ์ (๓)
	ชัยนาท (๔)
	อุทัยธานี (๔)

ชื่อสังกัด	ชื่อเมือง		
	อินทบุรี (๔) สรรคบุรี (๔) สระบุรี (๔) กรุงเก่า ปราจีนบุรี (๔) นครชัยศรี (๔) กาญจนบุรี (๔) ท่าเรือ (๔) ชัยบาดาล (๔) สุพรรณบุรี (๔)	พรหมบุรี (๔) ลพบุรี (๔) วิเศษชัยชาญ นครนายก (๔) ฉะเชิงเทรา (๔) ราชบุรี (๔) บัวชุม (๔) กำแพง (๔)	สิงห์บุรี (๔)
กลาโหม	นครศรีธรรมราช (๑) ตะนาวศรี (ตะนาว) (๒) พัทลุง (๓) ไชยา (๓) สงขลา ภูเก็ต (๔) คลองงาน ถลาง ตะกั่วป่า สามโคก	ชุมพร (๓) เพชรบุรี (๔) ปราณบุรี (๔) บางตะพาน ตะกั่วทุ่ง มะริด ทวาย	
กรมท่า	จันทบุรี (๓) ตราด (๓) นนทบุรี (๔) สาครบุรี (แม่กลอง) (๔) สมุทรสงคราม (ท่าจีน) (๔)	ระยอง (๔) บางละมุง (๔) สมุทรปราการ (ปากน้ำ) (๔)	

เมื่อเปรียบเทียบชื่อเมืองใน “พระไอยการตำแหน่งนาทหารหัวเมือง” กับ ใน “พระธรรมนูญ” จะพบว่าส่วนใหญ่ซ้ำกัน มีบางเมืองเท่านั้นที่ต่างกันออกไป เมื่อถือเอาชื่อเมืองที่ต่างกันนี้มาใส่ตารางจะได้ดังนี้

เมืองที่มีอยู่เฉพาะใน “พระไอยการตำแหน่งนาทหารหัวเมือง”	เมืองที่มีอยู่เฉพาะใน “พระธรรมนูญ”	
ไทรโยค อ่างทอง ศรีสวัสดิ์ ชล	วิเศษชัยชาญ สงขลา บางตะพาน ตะกั่วทุ่ง มะริด ทวาย	กรุงเทพฯ คลองวาน ถลาง ตะกั่วป่า สามโคก ตราด

ก. กฎมณเฑียรบาล

ช่วงเวลาที่กำหนดถึงใน “กฎมณเฑียรบาล” นี้ เดวิด วิทยาง (David K. Wyatt, “The Thai ‘Kata Mandirapula’ and Malaeaa,” *Journal of the Siam Society*, ๕๕:๒ (July ๑๙๖๗) ได้ทำการวิจัยและสันนิษฐานว่า อยู่ในช่วงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ กล่าวคืออาจจะอยู่ในช่วง ค.ศ. ๑๔๔๘ - ๑๔๘๘

ชื่อเมืองใน “กฎมณเฑียรบาล” อาจจะแบ่งออกได้เป็น ๒ ประเภท

๑. เมืองประเทศราช ซึ่งมีหน้าที่ต้องส่งต้นไม้เงินต้นไม้ทองมาเป็นเครื่องบรรณาการแก่

อยุธยาทุก ๆ ๓ ปี สำหรับเมืองประเทศราชขึ้นอยู่กับทางเหนือเสีย ๑๖ เมือง และอยู่ทางใต้ ๔ เมือง รวมเป็น ๒๐ เมือง เมืองประเทศราชเหล่านี้ตกเป็นของอยุธยามาตั้งแต่รัชสมัยพระบรมราชาที่ ๑ (๑๓๗๐-๑๓๘๘) ตลอดมาจนปลายศตวรรษที่ ๑๕

เมืองประเทศราชของอยุธยาทางเหนือได้แก่ เชียงใหม่ เชียงแสน เชียงราย แพร่และน่าน บรรดาเมืองทั้ง ๕ นี้เห็นได้ชัดเจน เพราะปัจจุบันยังอยู่ในเขตประเทศไทย แต่เมืองที่เหลือได้แก่ แสลงหวี ปัจจุบันอยู่ในเขตประเทศพม่า (คงจะอยู่ในในแคว้นฉาน) เมืองเชียงรุ่งอยู่ในแคว้นยูนนาน เมืองศรีสัตตนาคนหุตเป็นแคว้นหนึ่ง

ของกษัตริย์ล้านช้างจนถึง ค.ศ. ๑๕๖๐ เมืองนี้มีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่าหลวงพระบาง เมืองตองอูอยู่ในเขตประเทศพม่า เมืองเชียงไกรเชียงกรานเมืองนี้ปรากฏขึ้นในพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐ ปี จ.ศ. ๙๐๐ ด้วย แต่ W.A.R Wood ระบุว่าเมือง Gyaing ในแคว้นมะละแหม่งในพม่า เมืองเขมราฐอยู่ในเขตพม่า เมืองไต้ทอง ไม่สามารถกำหนดสถานที่ได้ เมืองโคตรบูรณ คาดว่าอาจจะเป็นเมืองนครพนม เมืองเวรแก้วซึ่ง้วยอาจสันนิษฐานว่าน่าจะเป็นเมืองอุบลราชธานี แต่ก็ไม่มีหลักฐานยืนยัน

ส่วนเมืองประเทศราชทางใต้ ๔ เมือง ได้แก่ ยะโฮร์ มะละกา เมืองมลายู เป็นดินแดนติดต่อกับทางตะวันตกของเมืองยะโฮร์ ริมฝั่งแม่น้ำมลายู ส่วนเมืองสุตทัย คือ วรวารี เมืองนี้กำหนดตำแหน่งได้ยาก คาดว่าอาจจะเป็นเมือง Muar อยู่ในมะละกาตอนใต้

ในบรรดาประเทศราชทั้ง ๒๐ เมือง นี้ ใน "กฎมณเฑียรบาล" ระบุว่ามิเจ้าเมืองอยู่ ๔ เมือง

ที่ต้องเข้ามาตีหน้าพัฒนาสัตยาเพื่อแสดงความจงรักภักดี

๒. เมืองพระยามหานคร มีอยู่ ๘ เมือง และเจ้าเมืองเหล่านี้ต้องเข้ามาตีหน้าพัฒนาสัตยาเมืองทั้ง ๘ นี้ ได้แก่ (เลขท้ายในวงเล็บแสดงถึงชั้นของเมืองที่ปรากฏใน "พระไอยการตำแหน่งนาทหารหัวเมือง")

พิษณุโลก(๑) สัชชาลัย(๒) สุโขทัย(๒) กำแพงเพชร(๒) นครศรีธรรมราช(๑) นครราชสีมา(๒) ตะนาวศรี(๒) ทวาย

นอกจากนี้ ใน "กฎมณเฑียร" ยังกล่าวถึงเมืองลูกหลวงและเมืองหลานหลวงอีกด้วย ซึ่งได้กำหนดให้เมืองพิษณุโลก สวรรคโลก กำแพงเพชร ลพบุรี สิงห์บุรี เป็นเมืองลูกหลวง และเมืองอินทบุรี พรหมบุรี เป็นเมืองหลานหลวง

เมื่อพิจารณาเอกสารทั้ง ๓ สรุปใน กฎหมายตราสามดวง อย่างละเอียดแล้ว จะเห็นถึงขอบเขตอาณาจักรอยุธยา และรูปแบบการปกครองของสมัยต่าง ๆ ได้กระจ่างชัดขึ้นมาก

ภาคผนวก

ก. พระไอยการตำแหน่งนาทหารหัวเมือง

๓๐

ศุภมัสดุ ๑๒๙๘ ศกสุนัขสงฆ์วัชณะระกาล
ปักเขตต์ศัมติถียังอาทิตยวาร พระบาทสมเด็จพระ
รามาธิบดีศรีบรมไตรโลกนาถ บรมบพิตรพระ
พุทธเจ้าอยู่หัวสถิตยอยู่ณพระที่นั่งเบญจรัตน์—
มหาปราสาทโดยบุรภาภิมุข เจ้าพญาธรรมาธิบ
ดีศรีรัตนมหามนเทียรบาลกราบบังคมทูลพระกร
รुณาว่าตำแหน่งศักดิ์นาหัวเมือง

เอก } ปากใต้ฝ่ายเหนือจะทรงพระ
โท }
ศรี } กรรุธนา
จตุร }

โปรดพระราชทานเปนประการใด ๆ จึงพระบาท
สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัว มีพระราชโองการตรัส
เหนือเกล้า ๆ สั่งว่าเจ้าพญาแลพญาพระหลวงเมือง
ผู้รั้งกรมการบันดารับราชการอยู่ณหัวเมือง เอก
โท ตริ จัตวา ปากใต้ } ทั้งปวงให้ถือศักดิ์นา
ฝ่ายเหนือ } ตามพระราชประเพณีตั้ง

๓๑

เจ้าพญาสุศรีพิศมาธิราชชาติพัทยาธิเบศ-
วารธิบดี อภัยพิริยบรากรมภาหุ เมืองพิศณุโลก
เอกอุ นา ๑๐๐๐๐ ชั้นประแดงเสนากุขาว

เมืองชั้นพิศณุโลกยก เจ้าเมือง นาคล ๑๖๐๐

เจ้าพญาศรีธรรมราชชาติเตโชไชยมไทย
สุริยาธิบดีอภัยพิริยบรากรมภาหุ เมืองนครศรี
ธรรมราช เมืองเอก นา ๑๐๐๐๐ ชั้นประแดงอิน
ปัฐาชัย

เมืองชั้นเมืองนครศรีธรรมราช นาคล ๑๖๐๐

ออกญากระเสตรสงครามรามราชแสนญาธิบดี
ศรีสังขนาโดยอภัยพิริยบรากรมภาหุ พญาสุวรรณค
โลกยเมืองโทนา ๑๐๐๐๐ ชั้นประแดงจุลาเทพชัย

ออกญาศรีธรรมศุกรราชชาติบดินทรสุรินท
ฤาไชยอภัยพิริยภาหุ เจ้าเมืองศุโขไทเมืองโท นา
๑๐๐๐๐ ชั้นประแดงจุลาเทพชัย

ออกญารามรณรงค์สงครามรามภักดีอภัยพิ
ริยภาหะเมืองกำแพงเพชฌ เมืองโท นา ๑๐๐๐๐
ชั้นประแดงเสนากุขาว

ออกญาเพชรต้นสงครามรามภักดีพิริยภาหะ
เมืองเพชรบูรณ์ เมืองโท นา ๑๐๐๐๐ ชั้นประ
แดงเสนากุขาว

ออกญากำแหงสงครามรามภักดีพิริยภาหะ
เมืองนครราชศรีมา เมืองโท นา ๑๐๐๐๐ ชั้น
ประแดงจุลาเทพชัย

ออกญาไชยยาธิบดีศรีณรงค์ฤาไชยอภัยพิ
ริยบรากรมภาหุ เมืองตะนาว เมืองโท นา ๑๐๐๐๐
ชั้นประแดงอินปัฐาชัย

เมืองชั้นเมืองโท นาคล ๑๐๐๐

ออกญาศรีสุริยราชไชยอภัยพิริยภาพะ
เมืองพิไชย เมืองตรี นา ๕๐๐๐ ชั้นประแดง
เสนาภูขา

ออกญาเทพาธิปัตติศรีณรงค์ไชยอภัยพิริย
ภาพะเมืองพิจิตร เมืองตรี นา ๕๐๐๐ ชั้นประแดง
เสนาภูขา

ออกญาไกรเพชรรัตนสงครามรามภักดีพิริย
ภาพะเมืองนครสวรรค์ เมืองตรี นา ๕๐๐๐ ชั้น
ประแดงจลาเทพชัย

ออกพระไชยธิปัตติศรีณรงค์ไชยอภัยพิริย
ภาพะเมืองจันทบูรณ เมืองตรี นา ๕๐๐๐ ชั้น
ประแดงอินปัฐาชัย

ออกพระวิชิตภักดีศรีพิไชยสงคราม พระ
ไชยาเมืองตรี นา ๕๐๐๐ ชั้นอินปัฐาชัย

ออกญาแก้วการพยพิไชยภักดีบดินทรเด
ไชยอภัยพิริยภาพะ ออกญาพัตะลุง เมืองตรี
นา ๕๐๐๐ ชั้นประแดงอินปัฐาชัย

ออกญาเคางะทวารธิปัตติศรีสุรตัวลุมหนัก พระ
ชุมภกร เมืองตรี นา ๕๐๐๐ ชั้นประแดงอินปัฐา
ชัย

เมืองชั้นเมืองตรี นาคล ๘๐๐

ออกพระศรีสุรินทฤาไชย เมืองเพชบุรีชั้น
ประแดงเสนาภูขา

ออกพระสุระบดินสุรินทฤาไชย พระไชย
นาถชั้นประแดงเสนาภูขา

ออกเมืองอินทบุรี เมืองอินท ชั้นประ
แดงเสนาภูขา

ออกเมืองพรหมบุรี เมืองพรหม ชั้นประ
แดงจลาเทพชัย

ออกพระภูษารสงคราม พระสิงคบุรี ชั้น
ประแดงจลาเทพชัย

ออกพระนกรพราหม พระลพบุรี ชั้น
ประแดงเสนาภูขา

ออกพระพิไชยธรรณค พระสรบุรี ชั้น
ประแดงเสนาภูขา

ออกพระพิไชยสุนทร เมืองอุไทยธานี ชั้น
ประแดงจลาเทพชัย

ออกพระศรีสิทธิกัน เมืองมโนรมย
ออกพระวิเสศไชยชาญ เมืองอ่างทอง ชั้น

ประแดงซารภาษขา
ออกพระสวรรคบุรี เมืองสวรรคบุรี ชั้น

ประแดงจลาเทพชัย
ออกพระพิไชยภักดีศรีมไทยสวรรค เมือง

การบุรี ชั้นประแดงอินปัฐาชัย
ออกเมืองพลคบุรี เมืองไทรโยค ชั้น

ประแดงอินปัฐาชัย
ออกพระสุนทรสงครามรามพิไชย พระ

สุพันทบุรี ชั้นประแดงจลาเทพชัย
ออกพระศรีสวัสดิบุรี เมืองศรีสวัสดิ ชั้น

ประแดงเสนาภูขา
ออกพระสุนทรบุรีศรีพิไชยสงคราม เมือง

นครไชยศรี
ออกพระอมรินทฤาไชย เมืองราชบุรี ชั้น

ประแดงจลาเทพชัย

เมืองวิเสศไถย เมืองจะเชิงเทรา ขึ้น
ประแดงเสนาภูขา

ออกพระพิบุรสงคราม เมืองนครนายก ขึ้น
ประแดงเสนาภูขา

ออกพระอุไทยธานี เมืองปราจีนบุรี ขึ้น
ประแดงจุลาเทพซ้าย

พระนันทบุรีศรีมหาสมุทร เมืองนันทบุรี
ขึ้นประแดงอินปัฐซ้าย

พระสมุทสาคร เมืองท่าจีน

พระสมุทสงคราม เมืองแม่กลอง

พระสมุทปราการ เมืองปากน้ำ

พระชนบุรี เมืองชน ขึ้นประแดงอินปัฐ
ซ้าย

พระปรานบุรีศรีสงคราม เมืองปรานบุรี
ขึ้นประแดงอินปัฐซ้าย

ออกพระพิไชยภักดีศรีวิสุทธิสงคราม เมือง
กุยขึ้นประแดงอินปัฐซ้าย

ออก พระราชภักดีศรีสงคราม เมืองรอง
ขึ้นประแดงอินปัฐซ้าย

เมืองบางลมุง

พระศรีสมอรัตนราชภักดีศรีบวรพัช เมือง
ท่าโรง

พระนครไชยสินนรินท เมืองบัวชุม

พระจันบูรราชภักดีศรีขันทเสมา เมือง
กำพราน เมืองไชยบาดาน

เมืองจัตวาขึ้น } มหาดไท
 } กระลาโหม
 } กรมท่า } ถือศักดิ์นา

๕
ดง

เจ้าเมือง นา ๓๐๐๐

พระธรรมนูน

๑๗

ศุภมัศดุ ๑๕๕๕ ศกกุญนัถัตวอาสุชมาศ
กาลปักชทศมิตติถัพุทวาร พระบาทสมเด็จพระ
เอกาทศรฐธิศวรบรมนาถบรมบพิตรพระพุทธิเจ้า
อยู่หัว

๑๘

อนึ่งถ้ามีพระราชโองการให้ข้าราชการผู้มี
ความชอบไป ^{รับ} } เมืองฉหัวเมืองทั้งปวงบันดา
 } ครอบ }
ขึ้นแก่เจ้าพญาจักรี คือเมืองพิศณุโลก เมือง
สวรรคโลก เมืองศุโขไท เมืองกำแพงเพชร เมือง
พิไช เมืองนครสวรรค เมืองพิจิตร เมืองมโนรม
เมืองไชนาฐ เมืองอุไทยธานี เมืองอินทบุรี เมือง
พรหมบุรี เมืองสิงคบุรี เมืองสวรรคบุรี เมืองลพ
บุรี เมืองสรบุรี เมืองวิเสศไชยชาญ กรุงเก่า
เมืองนครนายก เมืองประจิม เมืองจเชิงเทรา
เมืองสุพันทบุรี เมืองนครไชศรี เมืองราชบุรี
เมืองการบุรี เมืองเพชบุร เมืองท่าโรง เมือง
บัวชุม เมืองไชบาดาน เมืองกำพราน เมืองนคร
ราชศรีมา ก็ได้ใช้ตราพระราชสีห์ แลใช้ไปให้
หัว . . .

อนึ่ง ถ้ามีพระราชโองการให้ข้าราชการ
 ผู้มีความชอบไป ^{รับ} } เมืองฉะหัวเมืองบัน-
 ดาขึ้นแก่กรมพระกระลาโหม คือเมืองนครศรี-
 ราชมราช เมืองพัทลุง เมืองสงขลา เมืองไชยา
 เมืองชุมพอน เมืองเพชบุรี เมืองกุย เมือง
 ปราณ เมืองคลองวาน เมืองบางตพาน เมือง
 ถลาง เมืองตักั่วทุ่ง เมืองตักั่วป่า เมืองตनाव
 ศรี เมืองมฤต เมืองทวาย แลเมืองสามโคก

ถ้า
 มีพระราชโองการให้ข้าราชการผู้มีความชอบไป
 รับ } เมืองฉะหัวเมืองขึ้นแก่โกษาธิบดีคือ
 เมืองจันทบูรณ เมืองตราด เมืองระยอง เมือง
 บางลมุง เมืองนนทบุรี เมืองสมุทรปราการ เมือง
 สมุทรสงคราม เมืองสาครบุรี มีตราไปตั้งเจ้าเมือง
 ประหลัดรองประหลัด

ศุภมัศดุศักราช ๗๒๐ วันเสาเดือนห้าขึ้นหกค่ำ
 ชาวตักั่วสัตวศก สมเด็จพระเจ้ารามาริบัติบรม

ไตรโลกนารทมหมางกฎเทพมณูษวิสุทธิสุริยวงษ
 องคพุทธางกูรบรมบพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัว

ฝ่ายกระบัตร์แต่ได้ถวายดอกไม้ทองเงินทั้ง
 นั้น ๒๐ เมือง คือเมืองนครหลวง เมืองศรีสัต-
 นาคณหุต เมืองเชียงใหม่ เมืองตองอู เมือง
 เชียงไกร เมืองเชียงกราน เมืองเชียงแสน
 เมืองเชียงรุ่ง เมืองเชียงราย เมืองแสนหัว
 เมืองเขมรราช เมืองแพร์ เมืองน่าน เมืองใต้-
 ทอง เมืองโคตรบอง เมืองเรวแก้ว ๑๖ เมือง
 ฝ่ายเหนือ เมืองฝ่ายใต้ เมืองอุยงตะหนะ
 เมืองมลากา เมืองมลายู เมืองวรวารี ๔ เมือง
 เข้ากัน ๒๐ เมือง ถวายดอกไม้ทองเงิน

พญามหานคร แต่ได้ถือน้ำพระพิทักษ์ ๘
 เมือง คือ เมืองพิศณุโลก เมืองสัชนาไล เมือง
 สุโขไท เมืองกำแพงเพชร เมืองนครศรีธรรมราช
 เมืองนครราชสีมา เมืองตनावศรี เมืองทวาย

เมืองลูกหลวง คือเมืองพิศณุโลก เมือง
 สวรรคโลก เมืองกำแพงเพชร เมืองลพบุรี
 เมืองสิงคบุรี เมืองหลานหลวง คือเมืองอินทบุรี
 เมืองพรหมบุรี